

Peter Švorc*
Prešov

Český etnograf Jan Húsek a jeho výskumná cesta po slovensko-rusínskome pomedzí v 20. rokoch 20. storočia¹

Abstract

When Czechoslovakia was established in 1918 and incorporated Subcarpathian Rus' in September 1919, the questions of Rusyn autonomy and the border between Subcarpathian Rus' and Slovakia emerged. Rusyns requested that the territory of Eastern Slovakia – the historic counties of Spiš, Šariš and Zemplín – where many of them also lived, be included in Subcarpathian Rus'. The Slovak side refused it point-blank, which was apparent considered these counties to be Slovak, with Slovak majority populations, as it was apparent in the censuses taken in pre-1918 Hungary and Czechoslovakia in 1919, 1921 and 1930. There was therefore a danger of conflict between the two Slavic nations forming the new state. The Czech ethnographer Jan Húsek was one of experts trying to prevent the conflict from happening. In the 1920s, he took research trips to Eastern Slovakia to find out where the ethnographic border between Slovaks and Rusyns lay. He planned, based on his findings, to suggest to the Czechoslovak government where a fair internal border between Slovakia and Subcarpathian Rus' should be placed. He published his research in a voluminous monograph *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy (The Ethnological Border between Slovaks and Carpathian Rusyns, 1925)*. The conclusion of his work was, however, tentative. It was impossible to determine the ethnographic border between Slovaks and Rusyns in Eastern Slovakia, as Slovak and Rusyn inhabitants did not live in separate settlements; on the contrary, they were intermixed not only from the geographical viewpoint, but also regarding their family and work life, as well as in confession, culture, customs, etc. In the end, the border between Slovakia and Subcarpathian Rus' maintained of the shape that was approved at the Paris Peace Conference and, for the entire interwar period, served as a permanent source of tension in Slovak-Rusyn relations.

Keywords: Jan Húsek, Czechoslovakia, Slovaks, Rusyns, border between Slovakia and Subcarpathian Rus', census

Słowa kluczowe: Jan Húsek, Československo, Slováci, Rusíni, krajinská hranica, sčítanie obyvateľstva

* Prešovská univerzita v Prešove, Inštitút histórie Filozofickej fakulty; e-mail: peter.svorc@unipo.sk; ORCID iD: 0000-0002-3716-5058

¹ Príspevok je výstupom z riešenia grantovej úlohy APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

Téma *Historicko-kultúrne dedičstvo pohraničia* ako subtéma veľkej témy Hranice a pohraničia má nepochybne veľký význam a dotvára obraz pomerov a života ľudí, ktorí žili v takýchto regiónoch. Ba práve na takejto téme je možné ukázať, že hranica, ktorá rozdeľovala ľudí do dvoch či viacerých štátov mala prioritne administratívno-správny charakter a hoci zasiahla aj do duchovnej sféry, najmä do oblasti školstva a vzdelávania, spravidla zásadným spôsobom nezasiahla do starších kultúrnych vrstiev spoločnosti. Toto konštatovanie platí predovšetkým pre tie pohraničné regióny, ktoré ako pohraničné vznikli mocenským zásahom bez ohľadu na tu žijúce obyvateľstvo. Tak sa stalo, že sa obyvatelia jednej národnosti i jednej konfesie stali príslušníkmi dvoch i viacerých štátnych útvarov. Slovensko, a osobitne východné Slovensko, v 20. storočí je priam učebnicovým príkladom takejto situácie.

Týkalo sa to Rusínov, Maďarov a Slovákov, ktorí žili celé stáročia v jednom štáte – v Uhorsku, a ktorí sa po prvej svetovej vojne dostali do nových štátnych útvarov, ale nie všetci, nie ako kompaktný celok, ale časť z nich v novom štáte ostala v podobe národnostnej menšiny. Historicko-kultúrne tradície tohto obyvateľstva, bez ohľadu na jeho národnosť, sa v novom štáte nezmenili. Ostali základom, na ktorom tá-ktorá národnosť v nových podmienkach i ďalej rozvíjala svoju národnú, konfesijnú i kultúrnu identitu. Historicko-kultúrne tradície tohto obyvateľstva však boli aj spojivom medzi susediacimi pohraničnými regiónm, akousi nárazníkovou zónou tlmiacou aspoň sčasti, a určite v miestnych podmienkach, rozpory, ktoré vznikali medzi susednými štátmi.

Trocha odlišná situácia vznikla na severovýchodnom Slovensku a na území dnešného Zakarpatska² po vzniku československého štátu. Týkala sa slovenského a rusínskeho obyvateľstva. Odlišná bola v tom, že sa týkala územia jedného štátu, rovnaká zasa v tom, že aj tu zohrávala svoju deliacu úlohu hranica – v tomto prípade nie štátna, len krajinská s vyslovene administratívnym charakterom.

Po vypuknutí prvej svetovej vojny Česi a Slováci začali pracovať na realizácii odvážnej myšlienky – v prípade porážky Rakúsko-Uhorska vytvoriť spoločný česko-slovenský štát. V priebehu vojny sa vykryštalizovala predstava, akú podobu by tento štát mal. Čo sa týkalo jeho východného územia mali doň patriť Spišská, Šarišská, Zemplínska župa, západná časť Užskej a severná časť Abovskej župy. Šlo o územia s väčšinovým slovenským obyvateľstvom.

Krátko pred vznikom Československa v roku 1918 sa štátotvornými otázkami začali zaoberať aj Rusíni – najskôr tí, ktorí boli v emigrácii v USA a po skončení vojny aj Rusíni na domácej pôde. Ich predstavy rusínskeho územia, a to bez ohľadu na to, či uvažovali o samostatnom štáte Uhrorusíni, či Karpatkej Rusi, alebo autonómnom postavení v Maďarsku alebo Československu, resp. ako o integrálnej súčasť veľkej Ukrajiny, narážali na slovenské štátotvorné predstavy týkajúce sa vyššie uvedených žúp.

Rusíni, ktorým českí politici, vrátane prezidenta T. G. Masaryka, prisľúbili také autonómne územie, s ktorým budú spokojní, si nárokovali minimálne

² Po začlenení do ČSR – Podkarpatská Rus.

severné časti Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy a celú Užskú župu. Argumentovali národnostným princípom a logickou požiadavkou, aby rusínske obyvateľstvo bolo zahrnuté do jedného administratívneho celku – autonómnej Podkarpatskej Rusi, a nebolo rozdelené na jednej strane do podkarpatoruskej autonómnej časti Československa ako štátotvorný národ, ako boli Rusíni zadefinovaní aj v ústave ČSR, a na druhej strane ako národnostná menšina na území Slovenska.

Sluby, ktoré Rusíni dostali, však nekonkretizovali podobu rusínskej autonómie. Saint-germainská mierová zmluva a jej minoritná zmluva s článkami 10 až 13 z 10. septembra 1919 stanovila krajinskú hranicu medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou tak, že všetky tri východoslovenské župy a západná časť Užskej župy zostali súčasťou Slovenska. Radosť Rusínov zo začlenenia ich územia do slovanského Československa sa premenila na sklamanie a otázka krajinskej hranice sa stala agendou všetkých politických strán a zoskupení Rusínov bez ohľadu na ich rozdielnu národnú, kultúrnu či konfesijnú orientáciu. Spolu s požiadavkou reálnej autonómie z času na čas spájala rozháranú karpatoruskú politicko-národnú scénu, zostrojila vzťahy so Slováckmi, ktoré boli do vzniku ČSR nekonfliktné a postavené na vzájomnej podpore a spolupráci, a nahrávala všetkým protičeskoslovenským iredentistickým silám na domácom území i v zahraničí v ich atakoch voči československému štátu.

Začiatok 20. rokov 20. storočia sa niesol v znamení konsolidácie nového štátu. Obzvlášť na východnom Slovensku sa pociťovala potreba stabilizácie, keďže Československo bolo práve na jeho území najviac ohrozené i spochybené jeho obsadením vojskami Maďarskej republiky rád v máji až júli 1919 a vyhlásením Slovenskej republiky rád 16. júna 1919 v Prešove. To bol aj dôvod, prečo po zverejnení Saintgermainskej mierovej zmluvy s „dočasnou“ krajinskou hranicou pristúpila slovenská strana na rokovania s rusínskymi predstaviteľmi o spoločnej hranici a jej úprave. Spoločné stretnutie sa uskutočnilo koncom septembra 1919 v Prahe.

Slovenskú stranu zastupoval slovenský poslanec v československom parlamente Igor Hrušovský (1879–1937), slovenský jazykovedec a historik Jozef Škultéty (1853–1948), český etnograf Karel Chotek (1881–1967) a český geograf Viktor Dvorský (1882–1960), poslední dvaja ako odborníci na etnické a geografické reálie, ktorých do komisie menoval Vavro Šrobár ako minister s plnou mocou pre správu Slovenska³. Rusínsku stranu zastupoval rusínsky politik Anton Beskid (1855–1933), gréckokatolícky kňaz Emilian Nevický

³ Archív Kancelárie prezidenta (ďalej AKP) Praha, inv. č. 205, krabica 5, sign. D. 6863/e – Podkarpatská Rus. List ministra s plnou mocou pre správu Slovenska V. Šrobára Kancelárii prezidenta republiky z 26.9.1919: Vavro Šrobár oznamuje prezidentskej kancelárii, že dostal list od guvernéra Brejchu, týkajúci sa „[...] konferencie československo-rusínskej, ktorá mala za úlohu stanoviť hranice medzi oblasťami slovenskou a rusínskou. Vzhľadom na dôležitosť tejto otázky, na ktorú Rusíni s pánom Beskydom na čele..., silne naliehajú, nie som proti začatiu príslušného vyjednávania a z tohoto dôvodu odpovedal som pánovi guvernérovi Brejchovi, že rozhovor podľa žiadosti pána Beskyda môže začať dňa 28. alebo 29. t. m. v Prahe. Ku konferovaniu z našej strany určil som poslanca Igora Hrušovského, redaktora Jozefa Škultétyho, prof. Chotka, prof. Dvorského [...]“.

(1878–1939), gréckokatolícky kňaz a rusínsky politik ukrajinskej orientácie Augustín Vološin (1874–1945) a major Eugen Puza. Územné požiadavky Rusínov predložil Beskid. Požadoval celú Zemplínsku župu a takmer celú Šarišskú župu a Staroľubovniansky okres zo Spišskej župy. Slovenská delegácia bola ochotná rokovať o hraničnej línii v Šarišskej župe: od Zborova cez Hažlín, Brezovku a Kurimu; v Zemplínskej župe v línii – Hanušovce, Matiaška, Snina; v Užskej župe v línii Nemecká Poruba (Poruba pod Vihorlatom), Jasenov, Sobrance, ďalej Koňuš, Krčava, Nemecké, Čop. Územie na sever od vyznačenej línii by podľa slovenskej delegácie mohlo pripadnúť Podkarpatskej Rusi. Delegácie sa však nedohodli. Slovenská navrhla, že po prerokovaní predloží rusínskym zástupcom v písomnej podobe svoje stanovisko ku spoločnej krajinskej hranici. Na radu T. G. Masaryka však písomné stanovisko nevypracovala a rusínskej delegácii neodovzdala⁴.

Vavro Šrobár na porade županov a slovenských poslancov v československom parlamente, ktorá sa konala 15. novembra 1919 v Košiciach, vo svojom prejave uviedol, že „[...] Rusí bratia postavili sa na nemožné stanovisko, že každý grécko-katolíck má byť považovaný za Rusa [...]“ čo Slováci nemohli akceptovať, a dodal, že z oblastí, ktoré rusínski politici označovali za rusínske prichádzali delegácie a žiadali, „[...] aby boli pripojené k Slovensku, lebo ony nie sú Rusi a ani nikdy Rusmi neboli [...]“⁵. To bol, podľa neho, dôvod, aby sa predbežne otázka sporného slovenského a rusínskeho územia nechala otvorená a pri stanovení krajinskej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou sa i naďalej pridržalo tej hranice, ktorá bola stanovená na mierovej konferencii.

Slovensko-rusínske rokovania dopadli neúspešne, ale slovenská strana, uvedomujúc si oprávnenosť rusínskych požiadaviek na spojenie rusínskeho obyvateľstva do jedného administratívneho celku, začala hľadať riešenie, ktoré by vyhovovalo obom stranám.

Východiskovým bodom pre spravodlivé stanovenie hranice bola skutočná etnická línia medzi Slovákmi a Rusínmi. Sčítanie obyvateľstva v roku 1919 (tzv. Šrobárovo sčítanie), podľa Vavra Šrobára, ukázalo, že Slovensko „[...] je tedy v absolútnej väčšine slovenské a z toho nasleduje, že Slovensko v prvom rade patrí slovenskému národu a slovenský ľud musí si byť vedomý tejto svojej číselnej prevahy [...]“. Podľa tohto sčítania obyvateľstva na Slovensku žilo 134 761 (4,5%) Rusínov⁶ a z konfesijného hľadiska 8,4% gréckokatolíkov, ktorí boli územne viazaní práve na severovýchodné Slovensko, čo však, podľa štatistických údajov, neznamenalo, že toto územie je v prevažnej miere rusínske a nie slovenské. Slovacitu severovýchodného Slovenska v ešte väčšej miere potvrdilo i celoštátne sčítanie obyvateľstva z roku 1921. To v 17 správnych

⁴ I. VANAT, 1979, s. 106–107.

⁵ Reč ministra dr. Šrobára na županských a poslaneckých poradách v Košiciach 15. novembra. [v:] „Národné noviny“, 18. novembra 1919, roč. L (50), č. 264, s. 2.

⁶ 1 940 980 (63,3%) Slovákov, 685 703 (22,7%) Maďarov, 143 322 (4,7%) Nemcov a 53 603 (1,8%) iných. Pozri: Reč ministra dr. Šrobára na županských a poslaneckých poradách v Košiciach 15. novembra. [v:] „Národné noviny“, 18. novembra 1919, roč. L (50), č. 264, s. 2.

okresoch severovýchodného Slovenska, ktoré chceli Rusíni vo väčšej či menšej miere zaradiť do Podkarpatskej Rusi, ukázalo, že zo 476 429 obyvateľov tu žilo 313 589 Slovákov a 80 491 Rusínov.⁷

Obe sčítania síce ukázali, že sporné územie severovýchodného Slovenska je viac slovenské, no súčasne ukázali aj to, že sčítanie nebolo vždy korektné voči Rusínom. Na túto skutočnosť rusínski politici okamžite poukazovali. Vo vzťahu ku krajinskej hranici medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou obe sčítania v podstate nedali úplnú odpoveď, ako to v skutočnosti s etnicitou daného územia je.

Túto úlohu na začiatku 20. rokov zobrať na seba moravský etnograf Jan Húsek. Treba povedať, že nebol prvým, kto sa o stanovenie etnickej hranice medzi oboma slovanskými etnikami pokúsil. Dobre poznal výskumy a aj ich závery⁸ od Pavla Jozefa Šafárika⁹, Františka Sasinka¹⁰, Samuela Czambela¹¹, Adolfa Pechányiho¹², Alexandra Barviňského¹³, Bazila Klučenku¹⁴, Karla von Czoerniga¹⁵, Antona Hodinku¹⁶, Lubora Niederleho¹⁷, Ludovíta Bazovského¹⁸, ale aj diskusiu Štefana Mišíka s Jozefom Škultétym o národnej príslušnosti gréckokatolíkov¹⁹. Tie boli pre neho východiskovým, ale dôležitým materiálom²⁰, osobnú aktuálnu skúsenosť však pokladal za dôležitejšiu.

Kto bol Jan Húsek?

Jan Húsek²¹ (17.10.1884 Ostrožská Nová Ves – 6.12.1973 Brno) po skončení gymnaziálneho štúdia v Uherskom Hradišti na Morave študoval v rokoch 1904 až 1908 odbor čeština a francúzština na Filozofickej fakulte Univerzity

⁷ Okrem nich tu žilo 12 504 Maďarov, 29 917 Nemcov, 23 120 Židov, 2959 Cigánov. Údaje sa týkajú týchto správnych okresov: Bardejov, Gíraltovec, Humenné, Kežmarok, Levoča, Stará Ľubovňa, Medzilaborce, Michalovce, Poprad, Prešov, Sabinov, Snina, Sobrance, Stropkov, Spišská Nová Ves, Spišská Stará Ves, Vranov nad Topľou. Pozri: *Statistický lexikon obcí na Slovensku. Úradný zoznam miest podľa zákona zo dňa 14. dubna 1920 čís. 266 sb. zák. a nar.*, s. 121 a 155.

⁸ Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha. Fond Zíbrt Čeněk. List Jana Húseka prof. Čeněkovi Zíbrtovi z 19. 6. 1924, v ktorom ho žiada o pomoc pri získaní etnografickej mapy Uhorskej Rusi mapy B. V. Tomaševského.

⁹ P. J. Šafárik, 1992; idem, 1995, s. 75.

¹⁰ F. Sasinek, 1906, s. 639–646.

¹¹ S. Czambel, 1906, s. 552; idem, 1906.

¹² A. Pechány 1898, s. 399.

¹³ A. Barviňskij, 1898, s. 325–362; idem, 1900, s. 376–440.

¹⁴ B. Klučenko, 1899, s. 175–190.

¹⁵ K. von Czoering, 1855, s. 146;

¹⁶ A. Hodinka, 1900, s. 401–418.

¹⁷ L. Niederle, 1919.

¹⁸ L. Bazovský, 1900, s. 205.

¹⁹ Š. Mišík, 1895; Šk. (J. Škultéty), 1895.

²⁰ Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha. Fond Zíbrt Čeněk. List Jana Húseka prof. Čeněkovi Zíbrtovi z 12. 5. 1925.

²¹ Biografické údaje o Janovi Húsekovi sú spracované na základe biografických hesiel: Húsek Jan [in:] S. Brouček, R. Jeřábek, 2007, s. 87 a *Slovenský biografický slovník*, 1987, s. 442.

Karlovej v Prahe. Už počas vysokoškolského štúdia ho priťahovala národopisná práca. Zaujímal sa o obliekanie, zvyky a vôbec život moravského i slovenského ľudu. Ako študent a člen Akademického odboru Československej jednoty v Prahe sa výraznou mierou podieľal na organizovaní krojovaných študentských slávností pod názvom *Praha – Slovensko*. Počas štúdia začal robiť výskum dialektu svojej rodnej dediny Ostrožskej Novej Vsi, nachádzajúcej sa neďaleko Uherského Hradišťa, a po skončení štúdia, už ako učiteľ, chcel o nej napísať národopisnú monografiu. To sa mu nepodarilo. Zo svojich výskumov nakoniec uverejnil len niekoľko kratších štúdií. Ako učiteľ vystriedal viacero miest ale počas svojej učiteľskej praxe venoval čas aj národopisným výskumom Slovácka²². To bol dôvod, prečo Jana Húseka prizval k spolupráci na vytvorení národopisného súpisu popredný český slavista, antropológ, etnológ, archeológ a múzejník Lubor Niederle (1865 – 1944), aby pre prácu *Národopis ľudu československého*²³ spracoval kapitolu o živote a zamestnaní obyvateľstva na moravskom Slovácku. Po vzniku Československa ako stredoškolský učiteľ v Bratislave, kde pôsobil v rokoch 1920 – 1938, sa podujal spracovávať jednotlivé oblasti Slovenska pre potreby slovenského národopisu. Svoje výskumy potom prezentoval v práci *Slovenská vlastiveda 1* (1921/1922). Jan Húsek sa angažoval aj v Matici slovenskej, kde zastával funkciu tajomníka jej národopisného odboru, v Učenej spoločnosti Šafárikovej, bol vedúcim Národopisnej rady pre Slovensko i referentom národopisného odboru Spoločnosti Slovenského vlastivedného múzea. Z týchto svojich pozícií sa usiloval zachytiť život slovenského ľudu a jeho osobitosti, a to aj v kontexte odpovede na otázku, ktorá rezonovala v medzivojnovom období, ale najviac v 20. rokoch 20. storočia. Tou bola otázka čechoslovakizmu – politickej, no hlavne etnickej jednoty Čechov a Slovákov v podobe „československého národa“. Jan Húsek patrilo v 20. rokoch 20. storočia k stúpencom čechoslovakizmu, čo sa najvýraznejšie prejavilo v jeho publikovanej prednáške *Slovenská dedina*, v ktorej hneď v úvode napísal: „[...] Ovšem vás, podtatranských Slovákov, je viac (ako moravských Slovákov – P. Š.), preto nám treba ísť za vami a splynúť s vami v jeden kmeň, počtom medzi ostatnými našimi kmeňmi najsilnejší, ktorý spolu s ostatnými kmeňmi na Morave, v Sliezsku (s Hlučínskom) a v Čechách bývajúcimi, tvorí jeden československý národ v spoločnej vlasti, Československej republike [...]“²⁴.

Jana Húseka ako etnografa oslovili aktuálne problémy, späť s upevňovaním mladého československého štátu, s ktorými pri jeho vzniku sa alebo vôbec nepočítalo, resp. sa nejavili ako otázky veľkého významu. Ako sa však ukázalo,

²² *Moravské Slovácko/moravské Slovácko* je národopisná oblasť južnej Moravy juhovýchodne od Brna na hraniciach so Slovenskom. Prirodzené hranice Slovácka tvorí na severe a severozápade pohorie Ždánický les a Chříby, na juhovýchode hrebeň Bielych Karpát na moravsko-slovenskej hranici a na juhu tok rieky Dyje. Obsahuje okres Hodonín a okres Uherské Hradištie, zasahuje do okresu Zlín a okresu Břeclav. Delí sa na národopisné podoblasti Luhačovická Zálesí, Moravské Kopanice, Hornácko, Dolnácko, Podluží a Hanácké Slovácko. K Slovácku je po novom priradená aj oblasť Podpálaví v okolí Míkulova. Pozri: Slovácko [v:] Wikipédia. <https://sk.wikipedia.org/wiki/Slov%C3%A1cko> [použitie 28.02.2020].

²³ J. Húsek, 1918; J. Húsek, A. Boháč, 1922.

²⁴ J. Húsek 1927, s. 8.

pre Československo medzivojnového obdobia sa stali nielen vnútropolitickým, ale aj zahraničnopolitickým problémom. Tým bol vzájomný vzťah slovanského obyvateľstva Československa, ktorý sa, zdanlivo paradoxne, pokazil po zániku Rakúsko-Uhorska a vzniku slovanského Československa. Problematickými boli česko-poľské vzťahy na Tešínsku i slovensko-poľské vzťahy na Orave, Kysuciach a Spiši, ktoré negatívne ovplyvnili aj medzištátne československo-poľské vzťahy.

Do problematickej roviny sa však dostali aj slovensko-rusínske vzťahy. Tie síce neprekročili územnú hranicu Československa a nemali podobný medzištátny dopad ako česko-slovensko-poľský spor, ale boli využívané a zneužívané protičeskoslovenskými silami v susedných štátoch, najmä v Maďarsku, kde žila a pôsobila časť promaďarsky orientovanej rusínskej inteligencie. Štátny tajomník maďarského ministerstva národnostných menšín Rusín Dr. Mikuláš Kutkafalvy ako poslanec maďarského parlamentu a predseda politickej strany *Magyar-Ruthén Politikai Párt* [Maďarsko-rusínska politická strana] už v auguste 1919 predložil Parížskej mierovej konferencii memorandum *Notice du parti Ruthene de Hongrie présentés a la Société des Nations*²⁵, v ktorom v mene Rusínov žiadal ponechať Podkarpatskú Rus Maďarsku. Aktivity Dr. Mikuláša Kutkafalvyho vzrástli v roku 1921 a vyvrcholili 10. septembra 1921, presne dva roky po podpísaní Saintgermainskej mierovej zmluvy, keď Spoločnosť národov predložil spolu s univerzitným profesorom v Budapešti a podpredsedom *Magyar-Ruthén Politikai Párt* [Maďarsko-rusínskej politickej strany] Dr. Jozefom Illésom-Iljaševičom i novinárom a tajomníkom strany Ladislavom Baloghom-Beerym *Petíciu Maďarsko-rusínskej politickej strany*²⁶. V nej, okrem iného, Spoločnosť národov upozorňovali na porušovanie ustanovení zmluvy uzavretej hlavnými spojeneckými a pridruženými mocnosťami a Československom o Podkarpatskej Rusi zo Saint Germain-en-Lay, a to s dôrazom na nedodržanie zmluvy v otázke reálnej rusínskej autonómie. V januári 1922 dostala Spoločnosť národov nové memorandum s názvom *Informations relatives á l'organisation du territoire des Ruthénes au sud des Carpathes, présentées par les Ruthénes émigrés, au secrétaire général de la Société des Nations*²⁷. Memorandum bolo datované 18. januárom 1922 a podpísané dvoma univerzitnými profesormi Dr. Antonom Hodinkom, bývalým profesorom na Alžbetinej univerzite v Bratislave a Jozefom Illés-Iljaševičom, profesorom budapeštianskej univerzity. Tentoraz nebolo memorandum prezentované ako materiál politickej strany, ale ako materiál *Výkonného výboru rusínskych vystaľovalcov*²⁸.

²⁵ Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky (ďalej: A MZV ČR) Praha, II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714 (kópia spisu).

²⁶ A MZV ČR Praha, II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714, č. j. 491M354/30.12.1921 – Petition by the political Party of Hungarian Ruthenes, Budapest to the Secretariat of the League of Nations at Geneva.

²⁷ A MZV ČR Praha, II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714 – „Informations relatives á l'organisation du territoire des Ruthénes au sud des Carpathes, présentées par les Ruthénes émigrés, au secrétaire général de la Société des Nations“.

²⁸ A MZV ČR Praha, II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714, č. j. 153 279/1922 – Kópia listu A. Hodinku a J. Illés-Iljaševiča generálnemu tajomníkovi SN z 18. januára 1922.

Takýchto a podobných aktivít bolo v 20. rokoch 20. storočia viac. K nim môžeme ešte uviesť *Exposé*²⁹ bývalého prvého guvernéra Podkarpatskej Rusi *Grigorija Žatkoviča*, ktorý v roku 1921 rezignoval na svoju funkciu, lebo sa mu nepodarilo presadiť reálnu autonómiu Podkarpatskej Rusi a ani zmenu krajinnej hranice. Po rezignácii tvrdo napadol československú vládu a jej vzťah k Rusínom. Slovákom vyčítal ich nechotu rešpektovať rusínske požiadavky ako prirodzené a postavené na historickom základe.

Spory okolo krajinnej hranice narúšali aj vnútropolitickú stabilitu mladého štátu hlavne na východe krajiny, ktorý bol stále vnímaný ako územie najviac vystavené hrozbe maďarskej iredenty a potenciálnemu odtrhnutiu a pričleneniu k Maďarsku. Uvedené pomery sa tak stali impulzom pre Jana Húseka na zmapovanie reálnych etnických pomerov na kontaktných územiach Slovenska, na ktorých žili štyri slovanské etniká – Slováci, Česi, Poliaci a Rusíni.

Moravský bádateľ sa vo svojej výskumnej činnosti sústredil na slovensko-české, slovensko-rusínske a slovensko-poľské etnické hranice. V 30. rokoch dospel k psychologickému etnológii a politickému národopisu. Húseka ako autora viacerých monografií a 180 štúdií a odborných prác kritizovali viacerí jeho súčasníci za popisnosť, ktorá mu, podľa nich, nedovolila hlbšie preniknúť do podstaty popisovaných etnografických javov. Napriek tomu však Húsekove etnografické práce nezostali nepovšimnuté nielen odbornou etnografickou societou, ale ani československými a rusínskymi politickými elitami.

Jan Húsek a jeho výskumy

Jan Húsek pôvodne písal prácu o slovensko-rusínskom etnickom pomedzí pre Maticu slovenskú v Martine, kde pracoval ako tajomník jej národopisného odboru. Po vzniku Československa martinské matičné kruhy ho nabádali, aby urobil nezávislý etnografický výskum na severovýchodnom Slovensku s tým, že Matica slovenská potom knižne vydá jeho prácu. V roku 1922 sa podujal prejsť celé sporné územie od rieky Poprad až po Užhorod a v nasledujúcom roku cestu zopakoval, „[...] abych se na místě na vlastní oči a uši přesvědčoval, srovnávaje, doplňuje a opravuje svoje i cizí názory a postřehy, jen aby se mi objevil pravý stav věcí [...]“³⁰. V krátkom čase po ukončení výskumu napísal prácu s názvom *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusi*. V roku 1924 jej rukopis poslal do Martina Matici slovenskej na knižné vydanie³¹. Matica slovenská však knihu pre nedostatok financií nevydala, ale Húsekovi sa podarilo získať patričný finančný obnos a jeho kniha o slovensko-rusínskom pomedzí vyšla v roku 1925, ale už v českom jazyku. Vydania sa ujala redakcia časopisu *Průdy* a finančne prispelo Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe, Česká akademie v Prahe, Společnost zemědělského muzea v Bratislave, Společnost vlastivedného muzea v Bratislave a tiež aj Matica slovenská v Martine.

²⁹ G. Žatkovič, 1921.

³⁰ J. Húsek, 1925, s. 13.

³¹ Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha. Fond Zíbrt Čeněk. List Jana Húseka prof. Čeněkovi Zíbrtovi z 14. 11. 1924.

Jan Húsek vychádzal z historickej analýzy osídlenia územia Podkarpatskej Rusi a východného Slovenska, opierajúc sa o vtedajšie poznatky historickej vedy. Nech sa na historický vývoj díval z akejkoľvek strany, nenašiel jednoznačnú odpoveď, komu by malo patriť územie východného Slovenska, a tak historizujúcu kapitolu uzavrel slovami: „[...] Ze všech výkladů tedy plyne, že východoslovenské území je opravdu sporné, neboť s historického stanoviska mohou si na ně činiti nároky tři sousedící národy slovanské: Čechoslováci, Poláci a Rusové...“ a dodal: „Proti revindikacím historickým stojí však železná skutečnost, že území to je dnes z většiny slovenské, protože jak Poláci (i sami Maguranci), tak Rusové se dobrovolně poslovenšťovali a poslovenšťují. O nějakém šovinistickém nacionalismu slovenském nemohlo (Slováci byli maďarisováni jako Rusové) a nemůže býti ani řeči; byl by také bez účinku. [...]“³².

Na kontaktnom území oboch etník sa Húsek snažil etnicky identifikovať miestne obyvateľstvo. Zdanlivo jednoduchá úloha sa v etnicky nevyhranenom prostredí ukázala veľmi zložitou. Vymedzenie etnicity jednotlivých obyvateľov by ani nebolo také zložité – aspoň teoreticky, keby oni sami na začiatku 20. rokov 20. storočia mali vo vlastnej etnicite jasno. To, že tomu tak nebolo, ukázalo sčítanie obyvateľstva v rokoch 1919 a 1921. Ak slovenský učiteľ alebo notár na dedine v etnicky zmiešanom prostredí severovýchodného Slovenska povedal, že sú Slováci, ale s *ruskou* (gréckokatolíckou – P. Š.) *vierou*, prihlásili sa k Slovákom – Slováci i Rusíni. No stačilo, aby gréckokatolícky farár rusínskeho pôvodu povedal, že sú odvždy *Rusnáci*, a teda Rusíni, svoje *národné* povedomie v okamihu zmenili a hlásili sa k Rusínom (Rusíni i Slováci)³³.

Prelínanie a vzájomné obohacovanie dialektov bez patričného stupňa národného povedomia komplikovali bádatelovi stanovenie etnickej hranice. Pohľad na obyvateľstvo tohto územia cez prizmu konfesionality Húsekovi veľmi nepomohol. V 20. rokoch tu ešte nebolo rozšírené pravoslávie, ktoré na severovýchodnom Slovensku prijímali len pôvodne gréckokatolícki Rusíni. Gréckokatolícke vierovyznanie však bolo rozšírené tak v slovenskom, ako aj v rusínskom prostredí spolu so všeobecne používaným označením gréckokatolíkov slovom „rusnák“. Sčítanie obyvateľstva v roku 1921 ukázalo, že v sedemnástich správnych okresoch na severovýchodnom Slovensku sa ku gréckokatolíckej konfesii hlásilo 145 343 veriacich, dobovo označovaných ako „rusnáci“. Tých však rusínski politici a aktivisti pokladali za Rusínov (čo bolo o 64 849 obyvateľov viac oproti 80 491 obyvateľom, ktorí sa prihlásili k „ruskej“ – rusínskej, ruskej a ukrajinskej národnosti)³⁴. Slováci to odmietali. Kombinácia jazykového a konfesijného pohľadu pri etnickej identifikácii obyvateľstva sa síce teoreticky javila ako dobrá pomôcka, ale v skutočnosti narážala na vážny problém. Silný vplyv gréckokatolíckeho kňaza na svojich veriacich spôsobil, že títo sa tak pri sčítaní obyvateľstva v roku 1921, ale aj pri Húsekových výskumoch, prihlásili k tej národnosti, ktorú im povedal ich duchovný – teda k slovenskej

³² J. Húsek, 1925, s. 40.

³³ J. Húsek, 1925, s. 16.

³⁴ *Statistický lexikon obcí na Slovensku*, 1927, s. 121 a 155.

(československej), ak bol gréckokatolícky kňaz Slovákom, alebo ruskej (rusínskej, ruskej, ukrajinskej), ak bol Rusínom.

V závere 19. a na začiatku 20. storočia sa stávali modernými antropologické štúdie obyvateľstva, ktoré mali pomôcť zaradiť obyvateľstvo do istej etnickej skupiny na základe ich vonkajších znakov. Jan Húsek vo svojom výskume siahol aj za touto metódou. Aj ňou si chcel pomôcť pri určovaní rozdielov medzi Slovákami a Rusínmi. V početne skromnej literatúre síce našiel antropologický popis východných Slovákov a Rusínov, ale v jednotlivých prácach sa ich charakteristiky rozchádzali. Napr. Adolf Pechány v práci *Die oberungarischen Slovaken*³⁵ opísal východných Slovákov ako ľudí stredného veku, ale Alexander Barviňskij ich v práci *Das Sároser Comitát* opísal ako vysoko a pekne urastených³⁶. U Rusínov to bolo podobné. Alexander Barviňskij ich opísal ako vysokých a štíhlych, Basil Klučenko ako stredného veku³⁷. Karl von Czoernig³⁸ a Anton Hodinka³⁹ Slovákov opísali ako vyšších ľudí v porovnaní s Rusínmi. Jan Húsek, ktorý sa stretával aj so Slovákami aj s Rusínmi, však konštatoval, že „typ Slovákov, Rusínov i Polákov je hodne již vyrovnán, takže je těžko pouhým okem je rozeznati“⁴⁰. Ak si chcel zobrať ako kritérium pracovitosti, pomáhal si charakteristikou Antona Hodinku, ktorý svojich krajanov hodnotil ako ľudí, ktorí nie sú stavaní na únavnú prácu. Slovákov hodnotil ako vytrvalejších a podnikavejších ako sú Rusíni, ale obe etniká ako rovnako pracovité. Ak však mal porovnať Lemkov, teda tých, ktorí žili v kontakte so Slovákami, nenachádzal medzi nimi takmer žiadne rozdiely.

Jan Húsek si ako etnograf počas svojich ciest všimol hmotnú ľudovú kultúru – stavby domov, charakter dediny a podobne. Opäť mohol porovnávať len Lemkov a Slovákov. Nakoniec, práve o nich šlo. „[...] Ruský dům neboli chyža u Lemáků podobá se celkem domu slovenskému, ačkoli má jiné názvosloví [...]“⁴¹. Tak napísal o tom, čo zistil.

Odev predstavuje ďalšiu zložku ľudovej kultúry. No hľadať rozdiely v krojoch a na nich postaviť kritériá na odlíšenie tej či onej etnicity by bolo veľmi labilné, lebo samotné slovenské obyvateľstvo sa vo svojom oblečení líšilo z dediny na dedinu a to isté platilo aj u Rusínov. Pozorný etnograf, akým Húsek nesporne bol, si síce všimol rozdiely v kroji obyvateľov Vyšného Komárnika a slovenských Šarišanov, žijúcich južnejšie, ktoré spočívali v zachovaní starobylosti a istej jednoduchosti vo výzdobe vyšnokomárnického kroja, ale na Spiši, v hornom Zemplíne v okolí Medzilaboriec, Sniny, ba ja na iných miestach boli malé rozdiely medzi slovenským a rusínskym krojom. Prispôbovali sa jeden druhému, preberali prvky poľské i maďarské, a tak sa stávali veľmi blízkymi. Podobne to bolo aj s ich zvykmi.

³⁵ A. Pechány, 1898, s. 399.

³⁶ A. Barviňskij, 1900, s. 360.

³⁷ B. Klučenko, 1899.

³⁸ K. von Czoering, 1855, s. 146.

³⁹ A. Hodinka, 1900.

⁴⁰ J. Húsek, 1925, s. 224.

⁴¹ Ibidem, s. 239.

Jan Húsek urobil porovnania zamestnania obyvateľstva severovýchodného Slovenska – teda Slovákov a Rusínov, porovnal ich rodinný život a život v obciach a taktiež nenachádzal podstatné rozdiely.

Oveľa zložitejší problém si postavil, keď sa rozhodol porovnať národné povedomie. Ak vo viere, v zvykoch a obyčajoch, v obliekaní, stavbách domov nenachádzal rozdiely, tak národné povedomie je takým fenoménom, ktorý ľudí dvoch národností musí, resp. mal by odlíšiť, a to hoci už len v tom, že sa jedni hlásia k slovenskej a druhí k rusínskej, resp. ukrajinskej národnosti. Kapitulu o národnom povedomí začal s povzdychom: „[...] Mluvíti o národním uvědomění na východním Slovensku je sice úloha lákavá, ale velmi nesnadná [...]“⁴².

Húsek na základe svojej osobnej skúsenosti skonštatoval, že národné povedomie obyvateľov východného Slovenska od Popradu po Užhorod je veľmi rôznorodé. U veľkej časti sa nedá vôbec hovoriť o národnom povedomí. Títo ľudia žili, podľa Húseka, alebo len rodinným egoizmom, alebo krajovým patriotizmom, alebo ešte kmeňovým povedomím, ktorého zložkami sú reč a viera. Len malá skupina mala širšie národné povedomie, ale aj u nich vystupovali ako hlavné zložky národného povedomia reč, viera, štátna príslušnosť. A tak potom ľudia s nízkym národným povedomím ani nedokázali odpovedať, kde patria, kým sú. To sa podľa neho stalo pri uhorských sčítaniach, ktoré boli navyše ešte aj tendenčné, ale stávalo sa to aj pri československom sčítaní obyvateľstva v r. 1921. V momente sčítania hrá veľkú úlohu viacero faktorov. Takýto človek, ktorý nemá vyvinuté národné povedomie, dá sa zapísať alebo podľa jazyka, alebo podľa viery, alebo to nechá na úradníka, aby ho zapísal, ako uzná za vhodné. Aj momentálna nálada vie urobiť svoje. A to podľa Húseka vysvetľuje rozdielnosti, ktoré sa objavovali pri predchádzajúcich sčítaniach, keď v niektorých obciach na severovýchodnom Slovensku raz bolo viac Rusínov a raz zasa viac Slovákov, pričom šlo vždy o tých istých ľudí. Húsek upozornil na to, že labilnosť národného povedomia na začiatku 20. rokov bola tu ešte taká silná, že v rokoch 1922 a 1923 zmenili niektoré rusínske dediny niekoľkokrát svoje národné cítenie. Upozornil na rozdielnosť postoja k národnosti u staršej a mladšej generácie. Kým staršia generácia je v zásade konzervatívnejšia a je náchylná ponechať si podľa viery aj národnosť (rusínsku), mladá generácia rýchlo preberá slovenský jazyk a s ním si mení aj národnosť. Avšak preberanie jazyka ešte neznamená, že kdesi v pozadí nezostalo u týchto ľudí pôvodné kmeňové, resp. národné povedomie a ono sa pod rôznymi vplyvmi prebúdza a vracia ľudí k ich pôvodnej etnickej príslušnosti. Húsek však upozornil, že to sa stávalo nielen u Rusínov, ale aj u východných Slovákov, ktorí v slovenskom národnom povedomí do prevratu, ale ešte aj po ňom veľmi nevynikali.

Húsek upozornil, že prirodzený vývin vo vtedajšej spornej oblasti niesol v sebe prirodzenú asimilačnú tendenciu kultúrnej silnejšieho a vyspelejšieho etnika. V tomto prípade slovenského. Veľkou mierou k tomu prispel aj východoslovenský jazyk, ktorý až po Užhorod plnil aj v čase Húsekových výskumov hlavnú dorozumievaciu funkciu⁴³ a navyše bol vo vedomí obyvateľstva,

⁴² J. Húsek, 1925, s. 343.

⁴³ J. Húsek, 1925, s. 359–361.

aj rusínskeho, ako jazyk vyššej spoločenskej vrstvy, ku ktorej sa chceli v istých momentoch priblížiť či sa s ňou stotožniť aj prostí rusínski roľníci.

Jan Húsek nakoniec stanovil etnickú hranicu medzi Slováckmi a Rusínmi, ale i po dvojročnom výskume si nebol celkom istý, že ním navrhnutá hranica celkom zodpovedá realite. Preto nenavrhol konkrétne riešenie, ako a či stanoviť novú krajinskú hranicu. Záver jeho výskumov a knihy smeroval k tomu, aby sa daný politicko-administratívny status quo nemenil, „[...] nezbýva než dohoda, susedská vzájemnosť a priateľské dorozumění, za níz musí nasledovať obrat spoločnej fronty proti tomu, kto více než století jak Rusy, tak Slováky olupoval o jejich plemennou kmenovitost – proti Maďaru, podporovanému židem [...]“⁴⁴.

Výsledky jeho zistení v medzivojnovom období používali vo vzájomnom spore tak Slováci ako aj Rusíni, ktorí tu nachádzali množstvo argumentov pre vlastné požiadavky a tvrdenia. Z hľadiska vyriešenia a stanovenia spravodlivej etnickej a následne i krajinskej hranice sa Húsekova práca javila takmer ako zbytočná.

Pre Húsekových súčasníkov plnili jeho výskumy predovšetkým politicko-správne poslanie. Časom však nadobúdali nový charakter. Jan Húsek totiž ako etnograf popisoval život slovenských i rusínskych obyvateľov severovýchodného Slovenska a snažil sa nájsť rozdiely, ktoré by pomohli pri ich zaradení k rusínskej či slovenskej národnosti, *dôsledne* skúmal všetky stránky ich života – v podstate ich kompletnú duchovnú i hmotnú kultúru. Pre svojich nasledovníkov zachytil a zachránil tak *historicko-kultúrne dedičstvo* pohraničného územia, na ktorom môžu aj dnes budovať také vedné odbory ako sú etnológia, história či sociológia.

Bibliografia

Archiválne

Archív Kancelárie prezidenta Praha, inv. č. 205, krabica 5, sign. D. 6863/e – Podkarpatská Rus.
Archív Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky, Praha, II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714.

Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha. Fond Zíbrt Čeněk. List Jana Húseka prof. Čeněkovi Zíbrtovi z 14.11.1924.

Žurnalistika

„Národní noviny“, 1919, roč. L (50), č. 264, z 18. novembra. s. 2 (Reč ministra dr. Šrobára na županských a poslaneckých poradách v Košiciach 15. novembra).

⁴⁴ Ibidem, s. 496.

Literatúra

- Barviňskij A., 1898, *Das Volksleben der Ruthenen*, [v:] *Die österreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild. Galizien*, Wien, s. 376–440.
- Barviňskij A., 1900, *Das Sároser Comitát*, [v:] *Die österreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild. Ungarn*, Bd 5. 2, Wien, s. 325–362.
- Bazovský L., 1900, *Nárečie viaceré zo Zemplína a zo Šariša*, „Slovenské pohľady“, 20 (4), s. 205–206.
- Brouček S., Jeřábek R., (red.), 2007, *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. I. svazek*, Praha.
- Czambel S., 1906a, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Východoslovenské nárečie*, Martin.
- Czambel S., 1906b, *Uhorskí Rusi*, „Slovenské pohľady“, 26 (9), s. 542–555.
- Czoernig K. von, 1855, *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, Bd III, Wien.
- Hodinka A., 1900, *Die österreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild. Ungarn*, Bd 5, 2, Wien, s. 401–418.
- Húsek J., 1918, *Moravské Slovensko. I.*, [v:] *Národopis lidu československého*, Díl 1. sv. 1, red. J. Húsek, K. Chotek, L. Niederle, Praha.
- Húsek J., 1925, *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy*, Bratislava.
- Húsek J., 1927, *Slovenská dedina*, Bratislava.
- Húsek J., Boháč A., 1922, *Moravské Slovensko. II.*, [v:] *Národopis lidu československého*, sv. 2, red. J. Húsek, A. Boháč, L. Niederle, Praha.
- Klučenko B., 1899, *Antropologie*, [v:] *Die österreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild. Bukowina*, Wien, s. 175–190.
- Mišík Š., 1895, *Akej viery sú Slováci*, „Slovenské pohľady“, 15, s. 382–384, 500–504, 623–631.
- Niederle L., 1919, *Místopis a národnostní statistika obcí slovenských. (III. zkrácené a upravené vydání knihy prof. dr. L. Niederla „Národopisná mapa a statistika uh. Slováků na základě sčítání lidu z r. 1900“)*, Praha.
- Pechány A., 1898, *Die oberungarischen Slovaken*, [v:] *Die österreichisch-ungarische Monarchie im Wort und Bild. Ungarn*, Bd 5.1, Wien, s. 399–427.
- Sasinek F.V., 1906, *Uhorskí Rusi*, „Slovenské pohľady“, 26 (11), s. 639–646.
- [Red.] 1927, *Slovenský biografický slovník, E – J*, II. Martin.
- [Red.] 1927, *Statistický lexikon obcí na Slovensku. Úradný soznam miest podľa zákona zo dňa 14. dubna 1920 čís. 266 sb. zák. a nar.*, Praha.
- Šafárik P.J., 1922, *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*, Košice.
- Šafárik P.J., 1995, *Slovanský národopis*, Košice.
- Šk. [Škultéty J.], 1895, *Akej viery sú Slováci*, „Slovenské pohľady“, s. 382–384.
- Vanat I., 1979, *Narisy novitnoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny. I: 1918–1938*, Prešov.
- Žatkovič G., 1921, *Exposé dr. G. I. Žatkoviča, byvšeho gubernatora Podkarpatskoj Rusi. O Podkarpatskoj Rusi*, Homestead.

Internet

<https://sk.wikipedia.org/wiki/Slov%C3%A1cko> [použití: 28.02.2020]